

ნიკო ჯავახიშვილი

**საქართველო და სხვა ქვეყნები რუსეთის იმპერატორთა
ტიტულატურაში და მათი ჰერალდიკური სიმბოლიკა იმპერიის
სახელმწიფო გერბში**

რუსეთის იმპერიის ექსპანსიონისტური პოლიტიკის შედეგად ამ უზარმაზარი სახელმწიფოს შემადგენლობაში თანდათან მოექცა ევროპისა და აზიის არაერთი ქვეყანა, ხოლო XIX საუკუნეში – საქართველოს ტერიტორიაზე მდებარე სამეფო-სამთავროებიც.

უცხო ქვეყნების იძულებითი მოქცევა რუსეთის საზღვრებში სათანადოდ აისახა იმპერატორთა ტიტულატურასა და იმპერიის ჰერალდიკურ სიმბოლიკაში.

XIX საუკუნიდან 1917 წლის მარტამდე რუსეთის იმპერატორთა ოფიციალური ტიტულატურა სრული სახით ასე გამოიყურებოდა (ქვემოთ მუქი შრიფტით გამოვყავით საქართველოს და მის ცალკეულ მხარეთა ფლობის დამადასტურებელი ტიტულები): «Божией поспешествующей милостию, Мы, Имярек, Император и Самодержец Всероссийский, Московский, Киевский, Владимирский, Новгородский; Царь Казанский, Царь Астраханский, Царь Польский, Царь Сибирский, Царь Херсонеса Таврического, **Царь Грузинский**, Государь Псковский и Великий Князь Смоленский, Литовский, Волынский, Подольский и Финляндский; Князь Эстляндский, Лифляндский, Курляндский и Семигалский, Самогитский, Карельский, Тверской, Югорский, Пермский, Вятский, Болгарский и иных; Государь и Великий Князь Новгорода низовские земли, Черниговский, Рязанский, Полотский, Ростовский, Ярославский, Белозерский, Удорский, Обдорский, Кондийский, Витебский, Мстиславский и всея северные страны Повелитель; и **Государь Иверские, Карталинические** и Кабардинские земли и области Армянские; Черкасских и Горских Князей и иных Наследный Государь и Обладатель; Государь Туркестанский; Наследник Норвежский, Гер-

цог Шлезвиг-Голштинский, Сторнмарнский, Дитмарсенский и Ольденбургский и прочая, и прочая, и прочая».¹

აქვე მოვიყვანოთ ამ შთაბეჭდავი ტიტულის ჩვენეულ თარგმანს: „უფლის შეწევნითა და წყალობით, ჩვენ, იმპერატორი და თვითმპყრობელი სრულიად რუსეთისა, მოსკოვისა, კიევისა, კლადიმირისა, ნოვგოროდისა, მეფე ყაზანისა, მეფე ასტრახანისა, მეფე პოლონეთისა, მეფე ციმბირისა, მეფე ხერსონეს თავრიდელისა, **მეფე საქართველოსი**, ხელმწიფე ფსკოვისა და დიდი მთავარი სმოლენსკისა, ლიტვისა, ვოლინიისა, პოდოლსკისა და ფინეთისა; მთავარი ესტლანდიისა, ლიფლანდიისა, კურლანდიისა და სემიგალიისა, სამოგიტიისა, კარელიისა, ტვერისა, იუგორისა, პერმისა, ვიატკისა, ბულგარეთისა და სხვათა; ხელმწიფე და დიდი მთავარი ნოვგოროდისა, ჩერნიგოვისა, რიაზანისა, პოლოცკისა, როსტოვისა, იაროსლავისა, ბელოზერისა, უდორსკისა, ობდორსკისა, კონდიისკისა, ვიტებსკისა, მსტისლავსკისა და ჩრდილოეთის ყოველი ქვეყნის მბრძანებელი; **ხელმწიფე ივერიისა, ქართლისა**, ყაბარდოს მიწებისა და სომხური ოლქებისა; ჩერკასკებისა და მთიელი თავადებისა და სხვათა მემკვიდრე ხელმწიფე და მფლობელი; ხელმწიფე თურქესტანისა; მემკვიდრე ნორვეგიისა, პერცოგი შლეზვინგ-ჰოლშტაინისა, სტორნმარნისა, დიტმარსენისა, ოლდენბურგისა და სხვათა, და სხვათა და სხვათა“.

როგორც ვხედავთ, ზემოთ ჩამოთვლილ ტიტულთა შორის აღნიშნულია, რომ იმპერატორი, რუსეთის შიდა პროვინციებთან ერთად, იყო მფლობელი და თვითმპყრობელი მთელი რიგი არარუსული სახელმწიფოებისა და მხარეებისა, მათ შორის პოლონეთისა, ფინეთისა, ბალტიისპირეთისა, საქართველოსი და დანარჩენი კავკასიური ქვეყნებისა, შუა აზიისა და სხვ.

საყურადღებოა, რომ ზემოხსენებულ ჩამონათვალში ტიტული „მეფე საქართველოსი“ უფრო წინ იხსენიება, ვიდრე ტიტულები, რომლებიც ადასტურებდა ფინეთის, ბალტიისპირეთის, კავკასიის დანარჩენი ქვეყნების (ყაბარდო, სომხეთი და სხვ.), შუა აზიისა და სხვა სახელმწიფოთა ფლობას.

კერძოდ, საქართველო იხსენიება რიგით მეშვიდე ადგილზე, ხოლო დანარჩენები – შემდეგ ადგილებზე: ლიტვა – მეათეზე, ფინეთი – მეცამეტეზე, ესტლანდია (ანუ ესტონეთი) – მეოთხმეტეზე, ლიფლანდია (მომაველში ჩრდილოეთი ლატვია) – მეოთხმეტეზე, კურლანდია (მომაველში სამხრეთ-დასავლეთი ლატვია) – მეექვსმეტეზე, სემიგალია/ზემგალია (მომაველში სამხრეთ-აღმოსავლეთი ლატვია) – მეჩვიდმეტეზე, კარელია (ანუ ფინეთის ყო-

¹ Г. Мурашев. Титулы, чины, награды. СПб. 2002, გვ. 7.

ფილი აღმოსავლეთი ნაწილი) – მეცხრამეტეზე, ყაბარდო – ოცდამეცხრამეტეზე, სომხეთი – მეორმოცეზე, თურქესტანი (ეს ტერმინი იმხანად აღნიშნავდა შუა აზიის მთელ ტერიტორიას) – ორმოცდამეორეზე.

ამდენად, რუსეთის იმპერატორი მხოლოდ „საქართველოს მეფედ“ სახელდების შემდეგ იხსენიებოდა „ფსკოვის ხელმწიფედ, სმოლენსკის, ლიტვის, ვოლინის, პოდოლსკისა და ფინეთის დიდ მთავრად; ესტლანდის, ლიფლანდიის, კურლანდიის, სემიგალის, სამოვიტის, ბელოსტოკის, კარელიის, ტვერის, იუგორსკის, პერმის, ვიატკის მთავრად“ და კიდევ მრავალი სამფლობელოს მფლობელად.²

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ რუს მეფეთა ტიტულატურაში საქართველო – „ივერიის“ («Иверия») ფორმით, პირველად ჯერ კიდევ XVI საუკუნეში დაფიქსირდა. კერძოდ, ეს მოხდა 1587 წელს, კახეთის მეფის ალექსანდრე II-ის მიერ ფიცის წიგნის მიღების შემდეგ.³

რუსეთის იმპერიის მესვეურებმა თავიანთ სახელმწიფო გერბში დააფიქსირეს კავკასიის, ევროპისა და აზიის ცალკეული ქვეყნების პერალდიკური სიმბოლიკა.

1800 წელს იმპერატორ პავლე I-ის მანიფესტით შექმნილ რუსეთის საიმპერიო დიდ სახელმწიფო გერბში შეიტანეს საქართველოს სამეფოს განმასახიერებელი გერბი – წმ. გიორგის გამოსახულებით.⁴

მოგვიანებით ასეთივე გამოსახულება აღბეჭდეს რუსეთის საიმპერიო მცირე სახელმწიფო გერბშიც.

რუსეთის იმპერიის დიდი სახელმწიფო გერბის განახლებული ნიმუში დაამტკიცეს ჯერ 1857 წელს, იმპერატორ ალექსანდრე II-ის მეფობის პერიოდში, ხოლო შემდეგ და ამჯერად საბოლოოდ – 1882 წლის 3 ნოემბერს,⁵ ანუ იმპერატორ ალექსანდრე III-ის მმართველობის ხანაში.

დიდი სახელმწიფო გერბის საბოლოო ვარიანტში, იმპერიაში შემაჯალ სხვა ქვეყნების გერბებთან ერთად, რიგით მეექვსე ადგილას გვხვდება „**საქართველოს სამეფოს გერბი**“. მის გარდა, წარმოდგენილია „პოლონეთის სამეფოს“, „ლიტვის დიდი სამთავროს“, „ფინეთის დიდი სამთავროს“, ასევე ესტ-

² ნ. ჯავახიშვილი. ნარკვევები ქართულ-ბალტიური ურთიერთობის ისტორიიდან. თბ. 2011, გვ. 31-32.

³ გ. ჟუჟუნაშვილი. „საქართველოს სამეფოს“ გერბი – კარგად დავიწყებული ძეგლი. ჟურნალი „ისტორიანი“. 2011. № 8, გვ. 64.

⁴ Г. В. Вилинбахов. Государственный герб России (500 лет). СПб. 1997, გვ. 94.

⁵ Г. В. Вилинбахов. Государственный герб России, გვ. 49.

ლანდიის, ლიფლანდიის, კურლანდიის, სემიგალის, კარელიის, თურქესტანის და სხვათა გერბები.

აღნიშნული გერბის ოფიციალურ აღწერილობაში ვკითხულობთ: «**Герб Царства Грузинского** – щит четверочастный, с оконечностью и малым в середине щитом:

в среднем малом щите – *герб Грузии*: в золотом поле святой Георгий Победоносец в лазуревом вооружении, с золотым на груди крестом, в червленой мантии, сидящий на черном коне, покрытом багряной с золотом бахромою и поражающий червлёным копьем зеленого, с черными крыльями и червлеными глазами и языком дракона;

в первой части – *герб Иверии*: в червленом щите серебряный скачущий конь; в углах, верхнем левом и нижнем правом, серебряные восьмилучевые звезды;

во второй части – *герб Карталинии*: в золотом щите огнедышащая гора, пронзенная крестообразно двумя черными стрелами, остриями вверх;

в третьей части – *герб Кабардинских земель*: в лазурном щите, на двух серебряных крестообразно, остриями вверх положенных стрелах – малый золотой щит с червлёным, обращенным вправо полумесяцем; в трех четвертях серебряные шестилучевые звезды;

в четвертой части – *герб Армении*: в золотом поле червлёный коронованный лев;

в оконечности – *герб Черкасских и Горских князей*: скачущий на черном коне черкес, в серебряном вооружении, червленой одежде и черной из меха мантии, с черным копьем на правом плече».⁶

აქვე მოვიყვანოთ ზემოხსენებული გერბის აღწერილობის ქართულ თარგმანს, რომელიც წარმოადგენს ამ სტრიქონების ავტორისა და თორნიკე ასათიანის მიერ სხვადასხვა დროს შესრულებული თარგმანის შეჯგერებულ ვარიანტს: „საქართველოს სამეფოს გერბი – ოთხნაწილიანი ფარი დაბოლოებითა და შუაში მცირე ფართოთურთ:

– შუა მცირე ფარზე – საქართველოს გერბი: ოქროს მინდორზე წმ. დიდმოწამე და ძლევაშემოსილი გიორგი, ლაჟვარდის აღჭურვილობით, მკერდზე ოქროს ჯვრითა და მეწამული მანტიით, ოქროს არშის მქონე შავ ცხენ-

⁶ Дворянские роды Российской империи. т. I. Князья. Руководитель авторского коллектива П. Гребельский, под ред. С. Думина. СПб. 1993, გვ. 37-40.

ზე ამხედრებული, მეწამული შუბით ლახვრავს სევადის ფრთიან, მეწამულ (წითელ) თვალეზიან და ენიან ზურმუხტის (მწვანე) ფერის გველეშაპს;

– პირველ ნაწილში – *ივერიის გერბი*: მეწამულ ფარზე ყალყზე შემდგარი ვერცხლის ცხენი, ზედა მარცხენა და ქვედა მარჯვენა კუთხეებში რვა-ქიმიანი ვერცხლის ვარსკვლავები;

– მეორე ნაწილში – *ქართლის გერბი*: ოქროს ფარზე ცეცხლისმფრქვეველი მთა, სევადის ორი ისრის პირით ზევით ჯვრისებრად გახვრეტილი;

– მესამე ნაწილში – *ყაბარდოს მიწების გერბი*: ლაჟვარდოვან ფარზე ვერცხლის ორ, პირებით ზევით გადაჯვარედინებულ ისარზე ოქროს მცირე ფარი მარჯვნივ შებრუნებული, მეწამული ნახევარმთვარით; პირველ სამ მეოთხედში ვერცხლის ექვსქიმიანი ვარსკვლავები;

– მეოთხე ნაწილში – *სომხეთის გერბი*: ოქროს მინდორზე გვირგვინოსანი მეწამული ღოძი;

– დაბოლოებაში – *ჩერკასკებისა და მთიელი თავადების გერბი*: გაჭენებულ სევადის ცხენზე ამხედრებული ჩერქეზი, ვერცხლის აღჭურვილობით, მეწამულ ტანისამოსში და ბეწვის სევადის მოსასხამით, მარჯვენა მხარზე გადაებული სევადის შუბით“.⁷

საგულისხმოა, რომ რუსეთის საიმპერიო დიდ სახელმწიფო გერბში შეტანილ „საქართველოს სამეფოს გერბს“ საფუძვლად დაედო ერეკლე II-ის (1720-1798 წწ.) მეფობის (1744 წლიდან მეფობდა კახეთში, ხოლო 1762-1798 წლებში – ქართლ-კახეთში) პერიოდის ქართლ-კახეთის სამეფოს დიდი სახელმწიფო გერბი. მასში, ქართულ მხარეთა ჰერალდიკურ სიმბოლიკასთან (ქართლი, კახეთი და სამცხე-საათაბაგო) ერთად, შეტანილი იყო ასევე სიმბოლიკა იმ კავკასიური სამფლობელოებისა, რომლებიც ქართლ-კახეთის სამეფოს ვასალურ ქვეყნებად ითვლებოდნენ. მათ შორის იყო: ერევანი, განჯა, ყაზახი, შაქი, შამშადილო (იგივე „შამშადლუ“) და შირვანი.⁸

ასევე უნდა აღვნიშნოთ, რომ საქართველოს ჰერალდიკური სიმბოლიკა

⁷ ნ. ჯავახიშვილი. კავკასიური სიმბოლიკა საქართველოს სამეფოს გერბზე. წელიწადი „ქართული დიპლომატია“. ტ. XIII. თბ. 2007, გვ. 134-135; თ. ასათიანი. ქართული გერბთმცოდნეობა (ჰერალდიკა). თბ. 2010, გვ. 26-27.

⁸ ნ. ჯავახიშვილი. პირველი ქართველი ჰერალდიკოსი და ნუმიზმატი მეფე. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. II. თბ. 2011, გვ. 299-306.

პირველად ჯერ კიდევ XVII საუკუნეში დაფიქსირდა რუსეთის სახელმწიფო გერბში. კერძოდ, რუსთა მეფის ალექსი მიხეილის ძე რომანოვის 1672 წლის „ტიტულიარნიკში“ შეიტანეს რუსეთისადმი დაქვემდებარებული ან მის მფარველობაში მყოფი ქვეყნების გერბები.

რუსეთის ფედერაციის სახელმწიფო ჰეროლდმაისტერი გიორგი ვილინ-ბახოვი აღნიშნავს: «При царе Алексее Михайловиче геральдика в России получила официальное признание и развитие. Московское правительство решило подчинить изображенье русского герба, в том и на государственных печатях, геральдическим правилам... В 1672 году уже составили текст «Титулярника», первого русского гербовника».⁹

1672 წლის „ტიტულიარნიკში“ შეტანილ გერბებს შორის იყო ქართლის, კახეთისა და სრულიად საქართველოს საგერბე ფარები. ეს არის ჩვენამდე მოღწეული, საქართველოსთან დაკავშირებული პირველი გერბული გამოსახულებანი.¹⁰

საგულისხმოა, რომ რუსეთის იმპერიის მესვეურებმა „საქართველოს სამეფოს გერბში“ მოაქციეს არა მხოლოდ სამხრეთკავკასიური სამფლობელოების ჰერალდიკური სიმბოლიკა (მაგალითად – სომხეთის გერბი), როგორც ეს ტრადიციულად ხდებოდა ქართლ-კახეთის სამეფოს გერბზე, არამედ, დამატებით – ჩრდილოკავკასიური ქვეყნების სიმბოლიკაც, კერძოდ – „ყაზარდოს მიწების გერბი“ და „ჩერკასკებისა და მთიელი თავადების გერბი“.

ქართული სამეფო გვირგვინით დამშვენებული ეს მრავალსახოვანი გერბი უნიკალური ჰერალდიკური ნიმუშია. იგი სიმბოლურად განასახიერებს ბაგრატიონთა ათასწლოვანი სამეფო გვირგვინის ქვეშ გაერთიანებულ კავკასიას.

ყოველივე ზემოთქმული კიდევ ერთხელ ნათელს ხდის იმ უმნიშვნელოვანეს გეოპოლიტიკურ ფუნქციას, რაც რუსეთის იმპერიაში – საქართველოს ეკისრებოდა.¹¹

ბუნებრივია, ისმის კითხვა: რატომ იყვნენ რუსეთის იმპერიის მესვეურნი დაინტერესებულნი საქართველოს გერბის ეგზომ გავრცობილი სახით წარმოდგენით?

ჰერალდიკოს თორნიკე ასათიანის მართებული დასკვნით, „საქართვე-

⁹ Г. В. Вилинбахов. Государственный герб России, გვ. 37.

¹⁰ თ. ასათიანი. ქართული გერბთმცოდნეობა (ჰერალდიკა), გვ. 10.

¹¹ ნ. ჯავახიშვილი. კავკასიური სიმბოლიკა საქართველოს სამეფოს გერბზე, გვ. 140.

ლოს სამეფოს გერბის ესოდენ განდიდება ალბათ იმით უნდა იყოს გამოწვეული, რომ რუსეთს სურდა გამოემზეურებინა მის საზღვრებში მოქცეული უამრავი სამფლობელო (აქ, ჩვენი აზრით, გერმანული ჰერალდიკის გავლენა იკვეთება) და ვინაიდან ყველა მათგანს ცალკე სიმბოლოთი ვერ გამოჰყოფდა, არჩია ისინი საქართველოს ფარში მოექცია... ზოგადად გერბი, თავისი მრავალსახოვნებით ქართული ჰერალდიკისათვის უადრესად საინტერესოა. იგი თავისუფლად გამოდგებოდა „პრეტენზიის“ ან, ვთქვათ, საქართველოს იმპერიის (ასეთი რომ არსებუდიყო) გერბად“.12

ამრიგად, რუსეთის იმპერიის საზღვრებში უცხო ქვეყნების თანდათანობითი მოქცევა სათანადოდ აისახა იმპერატორთა ტიტულატურასა და რუსულ ჰერალდიკურ სიმბოლიკაში. მათ შორის იყო საქართველო, ასევე კავკასიის დანარჩენი ქვეყნები, ევროპის და აზიის ცალკეული სახელმწიფოები.

რუსეთის იმპერატორთა ოფიციალურ ტიტულატურაში ჩამოთვლილ ტიტულთა შორის საკმაოდ საპატიო ადგილას აღინიშნებოდა, რომ იგი იყო „მეფე საქართველოსი“.

იმაგდროულად, რუსეთის იმპერიის მესვეურებმა კავკასიაში მდებარე ქვეყნების ჰერალდიკური სიმბოლიკა მოაქციეს „საქართველოს სამეფოს გერბში“, ბაგრატიონთა სამეფო გვირგვინქვეშ და თავიანთ სახელმწიფო გერბში საკმაოდ მოწინავე ადგილას გამოსახეს.

ამით რუსეთის იმპერიის მესვეურებმა თავიანთ ტიტულატურაში და უმნიშვნელოვანეს სიმბოლოზე – სახელმწიფო გერბზე ოფიციალურად დააფიქსირეს, რომ კავკასიის რეგიონში შემავალ ქვეყნებს შორის საქართველო ტრადიციულად ჰგემონ სახელმწიფოს წარმოადგენდა.

¹² თ. ასათიანი. ქართული გერბთმცოდნეობა (ჰერალდიკა), გვ. 27-28.

Niko Javakhishvili

**GEORGIA AND OTHER COUNTRIES IN THE TITULATURE OF THE
RUSSIAN EMPERORS AND THEIR HERALDIC SYMBOLS IN THE
STATE COAT OF ARMS OF THE EMPIRE**

Summary

The paper shows that the inclusion of foreign lands within the boundaries of the Russian Empire was duly reflected in the titlature of the Emperors and in Russian heraldic symbols. Georgia was not an exclusion.

It is stressed out that “Georgian King” had its place among the other titles within the official titlature of the Russian Emperors.

Remarkably enough, the government of the Russian Empire placed the heraldic symbols of various Caucasian lands within the “Coat of Arms of the Georgian kingdom”, under the original crown of the one-thousand-years-long royal dynasty of Bagrationi, thus showing the historical importance of Georgia as of hegemonic power within the Caucasus.